

Nesoustavné výpisky z literárního kritika-hledače JT

Marek Lollok

Listujeme-li prezentními, ale i staršími výtisky časopisu *Host*, málokdy narazíme na nějaký, v němž bychom nenalezli literárněkritickou stopu JT. Ať už ve standardních recenzích či rozsáhlejších kritikách, ať už v příležitostných článcích a studiích či ve svých pravidelných rubrikách (např. Románový zápisník, Nesoustavné poznámky k románu, Čtenářomat), JT zejména v tomto periodiku napínal a nadále napíná síly k onomu snažení z nejriskantnějších, nejméně vděčných, ale zároveň nejnepostradatelnějších. K literární kritice.

Literární kritik je především čtenářem (ani ne zkušebním čtenářem), to z něj nikdo neodpáře. A protože sestupuje se svým čtením před jiné čtenáře, měl by se snažit být čtenářem věrohodným. Kritik obývá území podmíněných – ne absolutních, ne normativních – soudů. A tyto soudy jsou podmíněny jeho schopností večíst se a umět své večtení se sdělit jinému. Kritik se proto nachází pod sankcí důkazu! – Osobně věřím v autonomii a svobodu čtení, a proto stavím čtení vůči všemu ostatnímu. Čím více je tedy kritik čtenářem, tím méně je soudcem, prognostikem či kterým kozlem. (TRÁVNÍČEK 1996: 10)

Právě tak se k danému tématu JT vyjádřil v roce 1996 ve *Tvaru* v anketě „Literární kritici o literární kritice“. Rok nato v *Hostu* v rozhovoru s Miroslavem Balašítkem dodává:

Nedokážu si totiž představit, jak jinak je mi soudit než výkladem. Neumím si otevřít významy díla pod úhlem jiné otázky než té, jak dílo jest, řečeno techničtěji (a s odvoláním na ruské formalisty): jak je uděláno. Hodnotu, onen úběžník kritikův, neumím tedy založit jinak než z významu; pokud bych tak měl učinit z normy, pak se obávám, že se stanu pouhým administrátorem předem daných pravidel a přijdu o to nejcennější: o čtenáře v sobě. (TRÁVNÍČEK 1997: 79)

Pročítáme-li texty JT z následujících let, ukazuje se, jak je ve svém krédu konzistentní. Třebaže patří ke kritikům z nejsoustavnějších, jichž od devadesátých let máme jako šafránu, z jeho příspěvků se ani trochu nevytrácí vědomí určité „nejistoty“ literatury, jejího sice uchvacujícího, avšak vždy jaksi jen potenciálního, bytostně unikavého kouzla: kritik se pak může a někdy přímo má přičinit, aby bylo zahlédnuto. Zřejmě i to činí z jeho počínání vzrušující, veskrze dialogické dobrodružství, na hony vzdálené unavené a únavné recenzentské rutině – lhotejno přitom, zda si bere do rukou poezii, prózu či odborné tituly, práce začínajících spisovatelů či bardů, knihy svých oblíbených polských, respektive středoevropských autorů nebo literární publicistiku či publikace naprosto jiné.

Ano, JT čte vyhraněně a zároveň kontextuálně jako málokdo (viz důslednost, s jakou vždy pro pojednávání díla hledá spřízněnce v literatuře české i světové a viz také jeho zájem o mínění jiných čtenářů); domnívám se však, že alfou a omegou veškerých jeho reflexí je vlastně jediná věc: fakt, že ani za mák není kritikem „zabydleným“, který *má o knize referovat*, nýbrž vždy kritikem-hledačem, jenž s knihou a nad knihou chce přemýšlet...

Po vzoru oslavence, jemuž nejen za všechny jeho literárněkritické výpravy děkuji, přičemž se těším na další, se na následujících řádcích rovněž osměluji k negarantovanému, z hlediska literární vědy navskrz vratkému podniku, když (si) retrospektivně shromažďuji některé z pozoruhodných pasáží jeho časopisecky publikovaných textů (*Host* 1999–2019). Přestože záměrně nezaznává jediný titul ani jméno zrovna probíraného autora, věřím, že obrysy kritikových stop jsou z těchto fragmentů navýsost patrné:

Její povídky jsou osazeny přesně v onom území, kde nejvíce zmůže především literatura. Jako území měkkých analýz a nezaručených syntéz. Území, kam se lze dostat pouze vyprávěním, ba víc: kde pouze vyprávěním je možno domoci se pravd, kterých žádná fakta nejsou mocna. (2019: 46)

Něco na tom maďarském venkovském existencialismu z doby socialistické ale nesedí. Hlavně fakt, že všichni jsou tu zlí, a to jaksi esenciálně. Tedy: jsou zlí, protože jsou zlí. O zlo se vypravěčsky neusiluje, je dopředu přiděleno. Postavy *nejednají*, *ony jsou*. Vypravěč utrhne mouše křídla. Proč? Inu proto, že je zlý, milé děti. A proč je zlý: Protože zlí jsou tady úplně všichni. A už se neptejte. Chybí to, co román tak báječně umí, a sice že nám třeba ukáže slabocha, který se v jisté chvíli překvapivě proměňuje v někoho jiného, přičemž za chvíli je všechno ještě jinak. (2017: 61)

Zároveň však ukazuje, že samotné „velké dějiny“ příběh ještě nevygenerují, že velký příběh je až dvousložkovou bombou, v níž se musí potkat vnější i vnitřní. Zjednodušeně řečeno: velké příběhy rodí až souhra „sociologického“ a „psychologického“ pohledu. (2016b: 74)

Tušíme, že tato kniha musela být velkým dobrodružstvím pro jejího překladatele, který si s ní – podle všeho – vpravdě vyhrál. Je otázkou, kolik se z toho dobrodružství dá přenést na čtenáře, a zda vůbec. Sám překladatel píše, že tento román vnímá „jako velkolepé bludiště“. Bludiště bez Ariadniny nitě, dodáváme my. Jak osvobodivé! Jak ve své osvobodivosti úmorné! Sebevycítavě si však říkáme, zda jsme tomuto románu neměli dát ještě jedno čtení... a pak třeba další. Dost možná by poté... Ale ne, život je krátký, takže se raději těšme na další svazek. (2016a: 82)

Osvětím čili fakt něčeho naprosto krajního, a proto zároveň nesdělitelného. Koncentrovaného lidského utrpení, k jehož podstatě nejsme schopni proniknout. Proniknout možná ne, ale snad ho aspoň odvyprávět. Vyprávění se totiž umí dostat tam, kde selhává konceptuální jazyk vědy a filozofie a kde pouhá fakta nemohou být než němá, jakkoli

sama o sobě sebevýmluvnější. Hrůza není stavem, nýbrž procesem, takže něčím, co patří prvotně do kompetence prozaika. (2014: 80)

Čtenáři, porad' si. Autor navíc neustále trpí nutkavou potřebou sdělovat nám jakoby cosi onačejčího. Zamudrovat si nad stavem světa, lyricky si poshovět ve splývavé náladice; thomasomannovsky si zavvažovat nad časem. Už slyším výtky: Ale on nemůže jinak, chce být upřímný, proto přece musí psát takto. Odpověď krátká a řízná: Ale koho to má, prosím vás, bavit? Odpověď nuancovaná: Všechno má svou míru, půvab ostrých slov po chvílce vyprchá, nevázaná struktura vyprávění se omrzí, psaní začne po jisté době chybět důvod. Ostatně: co to vlastně je ta upřímnost, která je v souvislosti s touto knihou v polských recenzích připomínána? Upřímností se knihy nepíše. Ty se odjakživa píše slovy. A těm nestačí, aby byla pouze upřímná; ve své upřímnosti musí být také stavebně přesná a věrohodná. (2013: 65)

Že si jaksí s naší dobou nevíme rady, na tom se shodnou lidé různého věku a politického či světonázorového přesvědčení. Namnoze jí nerozumíme; neumíme číst z jejích nápod. ... a přitom jsme na ni naštvaní. Ztratil se zkrátka „příběh“, který bychom jako lidé počátku jednadvacátého století přijali za svůj a dokázali se na něm podílet. Zdá se, že poté, co jsme odhodili takové kategorie jako „pokrok“, „cesta ke svobodě“ či „prosperita“, jsou vcelku k nepotřebě i tradiční kategorie jako „pravice“ a „levice“. Žijeme v době sémantického zmatku, který zrcadlí zmátek hodnotový. Stav bezcestí. (2012a: 65)

Autorčin způsob argumentace je velmi pečlivý, místy možná až příliš filigránský, takže se ztrácejí některé nosné teze a kniha se poněkud drolí. Jako by občas nemohla najít žádoucí vnitřní rytmus. Občas v ní propuká i známý neduh vědeckého psaní, a sice přísná metodologická sebereflexe, tedy jakoby snaha zajistit svou argumentaci před možnými výtkami odborníků. Až příliš místa je věnováno vymezováním na počátku a hodně se ho dostává i shrnujícímu ohlížení na konci. Je škoda, že tahle poctivá a užitečná publikace přece jen není myšlenkově odvážnější; myšlenkově, nikoli ideově. (2012b: 73)

Velmi záhy zjišťujeme, že ho [román] nepohání zvědavost a fabulační apetit jeho autora, nýbrž postup „a čím bych to tak ještě ozvláštnil?“. Aha, takže další z textů, které jsou vhodné spíše na semináře z naratologie než na čtení. Ze setkání hypervzdělaného autora s hyperrozpadlým hrdinou se zkrátka žádnou organickou směs uhníst nepodařilo. (2011: 55)

Znáte to. Autora sledujete a přijali jste ho za svého, těšíte se na každou jeho novou knihu, dokonce jste mu vždy ochotni udělit privilegium, aby předběhl frontu nachystaných knížek. Vyjde mu nová kniha, která slibuje, že bude skvělá, velká, neopakovatelná. Kniha je navíc ověněna několika cenami a kritickým uznáním. [...] A ono... ne nic, ale jaksi ani tak – ani tak, naděje mírně zklamány, avšak zase ne tolik, abyste měli potřebu se na autora nějak výrazně zlobit. Poznáváte v tom svého starého dobrého mistra, v lecčems však cítíte, že dané už napsal, a lépe. A ptáte se: je to ve mně, nebo v něm? (2010a: 68)

Obecně by však mělo platit, že spisovatel má každou svou další knihu právo na nevinnost, tedy že jsme mu ochotni, otevírajíce nový text, zapomenout staré hříchy stejně jako zásluhy. Mělo by platit, ale zřejmě neplatí. Ve čtení nejsme *fenomenology*, kteří jsou s to vše předchozí vytknout před závorku a obcovat s novým textem „tak, jak je“, tedy bez všech rušivých kontextů. Jsme spíše *hermeneuty*, kteří zkrátka vždy už něco vědí, dopředu jsou nějak orientováni a nemohou své předporozumivé vědomosti a očekávání jen tak bezbolestně hodit za hlavu. Velký autor má pak štěstí i smůlu. Štěstí proto že lidé po něm sahají už jenom proto, že je to „on“, a smůlu tím, že každou svou další knihou vzbuzuje velká očekávání. Špatná kniha se mu odpouští méně často než autorovi tuctovému. (2010a: 68)

Zajímavý zážitek zůstává významově němým, pokud se neumí podat. Současně platí, že ten, kdo umí vidět, slyšet a – hlavně – vyprávět, dokáže učinit zajímavým téměř všechno. (2010b: 70)

[...] stále proti sobě podvědomě stavíte literaturu a její sociální účinek. A přitom co jiného je literatura než komunikace, tedy hledání

blíženectví či souznění? Ano, toto souznění, zejména jeho intenzita, se nedá měřit počty prodaných výtisků, ale na druhé straně jsou počty prodaných výtisků dost jasnou zprávou přinejmenším o tom, co se kupuje (potenciálně i čte). Hodnota literárního díla není úměrná počtu prodaných výtisků, ale současně platí i to, že sociální okruh literatury není žádným vnějším přílepkem k „opravdové“ skutečnosti literatury, není to pouhý obal hodnoty. Z jiné strany: kniha, která se nečte, vlastně neexistuje, je sémanticky němá. (2009a: 53)

Nedaří se mi sdílet ono nadšení také proto, že mi tato kniha nebyla s to přinést příliš čtenářské radosti. Ano, jsou v ní pěkná, ba umně vykroužená místa, spousta zajímavých historek, galerie lidí, na něž jistě nejde narazit v poklidné střední Evropě; je to vše psáno rukou člověka přemýšlivého a vnímavého, ale jako celek jde o knihu unylou, rozmytě amorfní. Když ji večer zaklapnete, tak se na ni druhý den netěšíte, a to tím méně, čím více se blížíte konci. Víte totiž, že přijdou nějaké další historky, že si autor bude mít potřebu opět ujasňovat smysl života, ale tohle jste už absolvovali v jiných a jiných variacích několikrát předtím. (2009b: 61)

Žít ve dvacátém století ve střední Evropě, zejména v čase, kdy se přes ni postupně převládaly totalita hnědá a rudá, toť závdavek na pestrý životopis. A připojí-li se k tomu fabulátorský apetit toho, kdo byl do daného času namočen, dostáváme i závdavek na román, o jehož látku i tah je postaráno. Stačí to však na skutečně velký román? Nechce to ještě něco? Něco, co by jednotlivé události a zážitky umožnilo navléknout na nit nějaké vyšší logiky? Ze silné látky a dovednosti psát se zkrátka velký román ještě neuplete. (2008: 20)

Je už docela únavné číst další a další pokusy, které se snaží co nejvíce zproblematizovat poměr mezi časem vyprávění a časem vyprávěným (n-té vydání proustovských věčných vteřin či joyceovských nekonečných popisů). Je více než únavné číst romány, kde se neděje nic jiného, než že se uvažuje o tom, že se nic neděje. V cudných realistických dobách by se v takových situacích zkrátka nepsalo. Nebyl by důvod. Nudí číst stále dokola kašovitě texty, které neručí ničím jiným než chvilkovými poryvy fantazie či čeho svých autorů.

A speciálně na české půdě už nudí číst nové a nové poryvy ego-manství, tedy to, jak autorům vystačí vlastní pocity. Hle, po obrazovce počítače mi leze moucha, jsem naplněn hnusem... nebo vytržením. Jak vypravěčsky úchvatné! Hle, po obrazovce mi leze moucha, nejsem naplněn ničím. Jak vypravěčsky ještě úchvatnější! Ne tuhle cestu „much lezoucích po obrazovce“ už pro román jako nosnou nevidím.(2007b: 70)

že [...] román se tak úplně nedá komandovat zvnějšku, že má své vlastní potřeby, tradici, způsoby, jimiž navazuje kontakt se čtenářem. Tedy: vlastní moudrost. Estetické imperativy patří programu, románu pak patří hledání středu, rovnováhy – mezi vypravěčem a postavami, příběhem a kompozicí, vyprávěním a myšlením.(2007a: 9)

Český romanopisec, když nemá co říct, snaží se to říct, aby to aspoň vypadalo. A často i pokud má co říct, pak nějak podvědomě cítí, že je to málo a potřebuje to ozvláštnit nějakým tím ozvláštněním. (2006d: 27)

[...] základní smysl psaní samého: schopnost a ochota dělit se, nabízet vlastní zkušenost jako zkušenost, jež se chce, má, potřebuje týkat ještě i někoho jiného. (2006a: 38)

Tento hodnotící přístup, namnoze blízký spíše literární kritice (tj. ne-vědě), je svěží sám o sobě a nadto i čtenářsky přitažlivý. Čtenář, i sebevětší oborový profesionál, má rád, když se něco osobitého děje, když to zkrátka jiskří. Je přitahován k přístupům, jejichž autoři umějí jít do rizika, tedy k takovým, v nichž se věci vyhrocují, stavějí se do ostrého světla proti sobě. Řečeno jinak: marná věc, i zde jsou nám bližší spíš klauni než suší patroni či strážci solidnosti.(2006b: 10)

[...] román není jen interní věcí literatury. (2006c: 25)

A pokud jde o postavy, pak ty jsou také spíše předem definovány, než určeny svými skutky, jakož i protaženy konflikty a zápletkami. A snaha po originalitě zase plodí styl kašírovaného kroužení

a zálibných prodlev ve vlastní výmluvnosti. A možná to nechťelo moc. Jen autora, který by nepotřeboval být chytřejší než jeho látka. A také autora, který by nebyl tak zamilován do svého literátského sebeuspokojení. (2005: 12)

To, co nechce být nudné, v nás vyvolává podezření a pocit viny. Neobcují tu náhodou s pouhým čtivem? A naopak: kde je fabulační linie rozrývána vsuvkami a odbočkami, časově přeskupována, jednota prostoru ztrácena, znovu nabývána a opět ztrácena a kde ani postava není než pouhá funkce vyprávění (a nikoli společensky a psychologicky kontrolovatelný člověk) – všude tady jako bychom už dopředu byli ochotni aplaudovat a cítit se mimo estetickou vinu. Situace ne méně než schizofrenní. (2004: 37)

...asi nejsem tak úplně ustřelený, když chci, aby mě kniha nenudila a aby jedním z hlavních úsilí autora byla ochota domluvit se se svým čtenářem. (IBID.)

Román se tak v autorčině pojetí stává nespoutatelným živlem, v němž je text vystaven nepředvídatelným pohybům mysli. Nepředvídatelným. Ano i ne. Ano, neboť pohyb vědomí nelze nikdy odhadnout dopředu. Ne proto, že mysl stejně vyplavuje stále tytéž utkvělé, a proto jednou provždy ustálené obrazy. Je vcelku jedno, kolikrát se v textu objeví obraz Boženy Němcové a je vcelku jedno, zda text má padesát či dvě stě stran. V každém okamžiku se v něm totiž děje vše. Jedna scéna – toť zástupka celku, celku, na který nedojde ani nemůže dojít, neboť na něj právě – v dané scéně dochází. (IBID.: 38)

S nadsázkou pouze mírnou lze říci, že je to právě ona bezudálostnost, jež tvoří hlavní výzvu pro prozaiky dvacátého století. Napsat román o desetinásobném bestiálním vrahovi, to umí každý, ale zkus, romaniéře, totéž o výpravčím, který je šťastně ženat, má dvě děti, pravidelně chodí do služby, občas ho trochu bolí záda, na doktora to však zatím není, děti jsou zaplatpánbůh zdraví, žena je dobrá kuchařka a tchyně, třebaže bydlí v sousední ulici, jim do domácnosti nemluví. (2003a: 22)

Ono společenské se v próze jako by vystěhovalo do malých ploch, přičemž tou základní malou plochou je rodina. Nechce se už šíře, ale spíše hloubka; a chce se po ní, aby objevila svět, který ještě nemá přidělen hodnotová znaménka a rozlišovací kódy; a takový umí vidět především dítě. Jinak řečeno: rodina jako by próze (či filmu) zbyla jako možná poslední přístav, do něhož nemůže historie či sociologie. (2003b: 16)

Posun do literární historie tak autorovi oproti jeho období literárněkritickému představuje též posun k větší kontrolovatelnosti. Literární kritik nakonec může (ne-li musí) za svůj soud ručit vlastní osobou, literární historik musí mít všechno vykryto [...] (2001: 11)

To, co činí z této sbírky pravé dítě své doby, je stále manifestované přesvědčení, že je mi dovoleno cokoliv a že v konečném součtu vše nemůže než hrát v můj prospěch, neboť... – co vlastně? Je potřeba si jen správně věřit – a ono už to naskočí? Poezie přece nejsou žádné čáry, proč si tedy tak trochu nezabásnit? Básník není jen ten, kdo píše, ale také ten, kdo se umí prosadit? Co byste ještě chtěli? (1999a: 13)

Knihy drží pohromadě spíše aranžérsky než koncepčně. Představuje spíše výkon ducha kombinačního než ducha původního a vnitřně doceleného. (1999b: 2)

Prameny

TRÁVNÍČEK, Jiří

1996 „Anketa: Literární kritici o literární kritice“; *Tvar* VII, č. 7, s. 10–11

1997 „Kritika je jen jednou z možností interpretace. Rozhovor s Jiřím Trávníčkem“; *Host* XIII, č. 3, s. 77–80

1999a „Přední český neoklasicista Martin Reiner“; *Host* XV, č. 1, s. 12–13

1999b „Střípky zrcadla“; *Host* XV: *Recenzní příloha*, č. 1, s. 1–2

2001 „Řemeslo literárněhistorické“; *Host* XVII: *Recenzní příloha*, č. 5, s. 10–11

2003a „A najednou máš nepřetržitej pocit viny, ani nevíš jak“; *Host* XIX, č. 6, s. 22–23

2003b „Je studánka a plná krve“; *Host* XIX, č. 8, s. 14–16

2004 „To už se v románu může všechno?“; *Host* XX, č. 3, s. 37–39

- 2005 „V této knize toho sešlo nějak moc“; *Host XXI*, č. 7, s. 11–12
- 2006a „Román pro čtyřicet čtenářů? Ne, děkuji“; *Host XXII*, č. 2, s. 38–39
- 2006b „Marxistický výtržník? Vtipný komentátor? Provokatér? Pankriticista“; *Host XXII*, č. 2, s. 9–10
- 2006c „Nesoustavné poznámky k románu 5“; *Host XXII*, č. 5, s. 25–26
- 2006d „Nesoustavné poznámky k románu 6“; *Host XXII*, č. 6, s. 27
- 2007a „Jednadvacet let poté: druhé čtení“; *Host XXIII*, č. 1, s. 8–10
- 2007b „Nesoustavné poznámky k románu 13“; *Host XXIII*, č. 3, s. 70
- 2008 „Do krajiny českého románu se přivilil obrovitý balvan“; *Host XXIV*, č. 4, s. 20–21
- 2009a „Michal Viewegh: Náš problém“; *Host XXV*, č. 1, s. 53–54
- 2009b „Psát furt pryč“; *Host XXV*, č. 4, s. 60–61
- 2010a „Nádherná místa, poněkud matný celek?“; *Host XXVI*, č. 1, s. 68–69
- 2010b „Něco bylo dobrý a něco zase není dobrý teď“; *Host XXVI*, č. 5, s. 70–71
- 2011 „Rozpadlý člověk... a bohužel i text“; *Host XXVII*, č. 8, s. 54–55
- 2012a „Průvodce zbloudilých a našťvaných“; *Host XXVIII*, č. 5, s. 66–67
- 2012b „Anatomie měšťanstva“; *Host XXVIII*, č. 7, s. 72–73
- 2013 „Vrána s polámanými křídly“; *Host XXIX*, č. 3, s. 64–65
- 2014 „Silné téma ve špatné knize“; *Host XXX*, č. 11, s. 80–81
- 2016a „Zameandrování“; *Host XXXII*, č. 2, s. 82
- 2016b „Maso bez kůže“; *Host XXXII*, č. 10, s. 74–75
- 2017 „Maso bez kůže“; *Host XXXIII*, č. 2, s. 61
- 2019 „Tucet ženských trápení“; *Host XXXV*, č. 1, s. 46–47